

NATIONALEKONOMISKA FÖRENINGENS

sammanträde den 23 oktober 1947

Ordförande: Professor *Erik Lundberg*.

Statssekreteraren **Arne S. Lundberg** inledde aftonens diskussion om

Industriens lokalisering

med följande anförande:

Vi finna vid ett studium av historien om våra städers tillkomst, vårt näringslivs uppkomst och utveckling, vårt kommunikationsväsendes utveckling o. s. v., att lokaliseringspolitik ingalunda är någonting nytt för de svenska statsmakterna eller för våra kommunala myndigheter. Att termen har myntats och kommit till flitig användning först under de senare åren och att diskussionen om lokaliseringspolitikens innehåll och planläggning nu på allvar kommit i gång, måste bero på att någonting särskilt har inträffat eller att utvecklingen har kommit fram till en vändpunkt.

Lokaliseringdiskussionen har samtidigt tagits upp i ett flertal länder. Det bakomliggande fenomenet är givetvis industrialiseringsprocessen och den därmed sammanhängande inflyttningen till tätorterna. Denna inflyttning har nu i olika länder nått till en punkt, där den skapar en del allvarliga problem, som gjorts till föremål för diskussion. I de skilda länderna framträda därvid olika synpunkter med skiftande styrka. I England, där man började diskutera frågan rätt långt före det sista kriget, var utgångspunkten framför allt de sociala och hygieniska missförhållandena till följd av de stora befolkningskoncentrationerna. I somras var jag i Paris och såg den internationella stadsplaneutställningen, där lokaliseringstankegångar i hög grad gingo igen. Man fann där till exempel regionplaner för norra Italien, som i sina grunddrag voro utarbetade i, man kan säga, full överensstämmelse med det engelska lokaliseringstänkandet. Man hade där framför allt utgått från den starka folkökningen på landsbygden. Det var detta problem som i första hand föresvävade italienarna vid dessa försök att börja en lokaliseringspolitik. Man tänkte sig till exempel beträffande Milanoregionen, att denna stora folkökning på landsbyg-

den, som måste sugas upp i industri, inte skulle få leda till en inflyttning till den redan bestående stora industristaden Milano, utan att man skulle skapa ett antal nya industristäder i Milanoregionen.

Som ett kuriosum kan jag nämna, att den enda franska bok i lokaliseringsfrågan, som jag lyckades hitta, när jag vid två tillfällen letade igenom boklådorna där nere, upptog problemet till behandling från rasbiologiska synpunkter. Lokaliseringsdiskussionen föreföll över huvud taget inte att vara så livlig i Frankrike. Detta kan vara förklarligt med hänsyn till att industrialiseringsprocessen där ända sedan en tidpunkt före förra världskriget har gått mycket långsamt, ja man kan nästan säga avstannat. Antalet industriarbetare har ju knappast ökat sedan någon gång omkring 1906 eller 1908.

I Polen har man som riktpunkt vid återuppbyggnaden av Warszawa utgått från att staden i framtiden inte skall tillåtas få mer än 1.200.000 invånare. Motiveringen för detta är, att man runt om ute i landet behöver ett antal centra för de olika landsdelarna, och för att dessa centra skola kunna utvecklas tillräckligt kraftigt, måste man undvika en för stark koncentration till Warszawa av befolkningen, av administration och företag av olika slag.

Om en utlänning skulle generalisera lika frejdigt beträffande Sverige, som jag här har gjort beträffande några andra länder, skulle han väl genast säga, att problemet i vårt land är att vi ha en så liten folkmängd inom ett så vidsträckt område. Genom inflyttningen till tätorterna inträder en folkminskning på landsbygden och så småningom även i de mindre tätorterna, och den där kvarvarande befolkningen drabbas av vissa olägenheter. Resonemanget brukar vara, att man inom ett landsbygdsområde dels behöver en befolkning av viss storlek i jordbruk och skogsbruk och dels behöver ett antal tätorter, som kunna utgöra kommersiella, kulturella och sociala centra för området. Man har också börjat dryfta hur stora dessa tätorter inom landsbygdsområdena böra vara. Befolkningsutredningen lämnar till exempel den uppgiften, att man för en mekanisk tvättstuga, där människorna själva tvätta, behöver en ort på 300—400 familjer. Ett daghem för barn anses förutsätta, att det finns 2.500 à 4.000 personer inom daghemmets område. För att man skall kunna ha en tjänsteläkare eller en tandläkare behövs det 5.000 invånare, för att man skall kunna ha en biograf behövs det 2.000 invånare o. s. v.

Dessa försök att komma fram till en optimal storlek för tätorterna befinna sig ju alltså i sin linda, men oavsett till vilken siffra man kommer är det tydligt, att vid en viss grad av befolkningskoncentration till ett fåtal större tätorter möter befolkningen utanför dessa

tätorter svårigheter att realisera en sådan standardhöjning på livets olika områden, som beror på kollektiva anordningar.

Jag skulle tro att den syn på frågan om befolkningsfördelningen, som jag nyss har antytt, vinner gehör hos stora befolkningskikt. Det är inte så osannolikt, att den skulle kunna vinna majoritet inom svenska folket. Om det är med rätt eller orätt är naturligtvis mycket svårt att bevisa. Om en sådan föreställning sprider sig, är det mycket angeläget att man fortsätter forskningen och undersöker i vad mån den har ett tillräckligt starkt verklighetsunderlag för att kunna tagas till utgångspunkt för politiska åtgärder.

Under de senare åren är det ett par speciella sidor av befolkningsutvecklingen som ha tilldragit sig stark uppmärksamhet. Den ena är att industrien har fått ökade svårigheter att skaffa arbetskraft på åtskilliga större orter, där det redan finns industri. Industrien har visat en benägenhet att söka sig ut till orter med relativt god tillgång på arbetskraft i stället för att som tidigare försöka dra arbetskraften till sig. Det har utbildats en uppfattning, att då det inträder en befolkningsminskning på landsbygden och i de mindre tätorterna och denna befolkningsminskning har nått ett visst stadium, skulle den återstående arbetskraften där bli mera trögrörlig, även om dess sysselsättningssituation i och för sig vore sådan att denna arbetskraft borde kunna gå över till industrien.

Jag är mycket tveksam huruvida man skall kunna slå fast, att detta är något permanent drag i utvecklingen. Man kan ju peka på tillfälliga tendenser, som medverka till denna trögrörlighet, t. ex. inkomst- och bostadsförhållandena. Då man till exempel säger, att det kommer att finnas gott om kvinnlig arbetskraft i Norrland och att viss industri därför måste söka sig dit, kan detta givetvis vara riktigt, då det gäller en del enstaka företag. Jag vill inte heller bestrida, att detta allmänt taget kan vara riktigt. Jag tror att problemet är alltför litet utrett. Men nog tycker jag mig ofta märka, att bakom denna föreställning snarare ligger en uppfattning om önskvärdheten av att lokalisera industri till Norrland än en förvissning om att norrländskorna i framtiden inte skola låta locka sig att flytta söderut. Jag betraktar denna fråga, huruvida industrien skall söka sig ut till arbetskraften eller tvärtom, närmast som ett specialfall av vad jag angav såsom det dominerande draget i lokaliseringsdebatten i Sverige, nämligen folkminskningsproblemet inom vissa trakter.

Man kan däremot inte säga, att det inre storstadsproblemet är ett sådant specialfall av folkminskningsproblemet. Det inre storstadsproblemet är ju den engelska utgångspunkten för lokaliseringsdiskussionen. Så länge man här i Sverige diskuterade storstadsproblemet

från psykologiska och moraliska utgångspunkter, tog man knappast inom de större städerna frågan så på allvar, att man kunde räkna med att myndigheterna skulle försöka hindra storstaden att växa. Inte heller torde man kunna komma till någon bestämd slutsats, så länge man försöker — och det har förekommit — att bland annat med ledning av kommunalskattens höjd och andra dylika ting generellt besvara frågan om Stockholm är en dyrare arbetsmaskin än till exempel Nyköping. Ett sådant räkneexempel tror jag aldrig kan lösas, och det saknar allt praktiskt intresse, eftersom ingen vill avskaffa Stockholm.

Annorlunda ter sig saken, om man frågar vad Stockholms tillväxt i nuvarande läge kostar och vilka praktiska svårigheter den drar med sig i jämförelse med en tillväxt av andra orter. Jag vet att man inom Stockholms stad är i färd med att försöka litet närmare utreda den frågeställningen. De erfarenheter man på senare år har fått i stads- huset, ha gjort att de styrande i huvudstaden åtminstone i nuvarande läge äro betänksamma inför tillväxten. Det är för tidigt att spå, huruvida denna betänksamhet kommer att förvandlas till en bestående uppfattning, att stockholmarna varken bli rikare eller lyckligare om staden når den maximisiffra av 1.300.000 invånare, som man antar att den kan nå. Det kan ju tänkas att perspektivet förändras, sedan man har klarat av de bostads- och spårvägsbekymmer och andra svårigheter, som just nu trycka starkast.

Att de inre olägenheterna i större städer skulle bli något avgörande motiv i lokaliseringpolitiken här i Sverige har jag svårt att tänka mig. Däremot kan det väl tänkas, att invånarna i åtskilliga svenska städer skola lära sig förstå, att en eller annan ny industri eller några flera invånare inte automatiskt medföra sådana fördelar som sänkt kommunalskatt eller sociala och kulturella förbättringar av miljön. I varje fall kan det väl diskuteras, om fördelarna äro så stora att invånarna på de större orterna skulle ställa sig helt oförstående till en lokaliseringpolitik, som tog sikte på att undvika de uppenbara nackdelar, som uppkomma i *andra* trakter genom detta flyttningsfenomen — och nackdelar skulle utan tvivel på sina håll vara ofrånkomliga, om invånarantalet i Stockholm skulle växa till 1.300.000, om Malmö skulle förverkliga sina senaste regionplanefunderingar — som innebära en tillväxt av Malmö med ungefär 80.000 invånare, givetvis på bekostnad av kringliggande landsbygd — och om övriga större tätorter skulle tillväxa enligt sina lika djärva ambitioner.

Detta resonemang bygger naturligtvis på förutsättningen — en förutsättning som jag inte skall diskutera här — att det inte i så många fall ur de enskilda företagens synpunkt är ett livsvillkor att

ligga i de större städerna, att koncentrationen dit måste fortsätta, tills de angivna befolkningsciffrorna uppnåtts, såvida vi inte alternativt vilja starkt försvåra det ekonomiska framåtskridandet.

Det är ganska svårt att avgöra vad som är rätt och orätt i dessa resonemang. Ibland kan man tycka att det kan vara lättare att spå om vad som kommer att inträffa. Jag tror för min del, att i detta land kommer att i en eller annan form föras en lokaliseringspolitik, vars allmänna målsättning kommer att vara, att man i den mån det är möjligt — det är kanske inte i så hög grad möjligt — skall söka begränsa de större tätorternas tillväxt. Man kommer att söka bibehålla en tillräcklig befolkning vid jordbruk och skogsbruk, och man kommer att försöka på landsbygden vidmakthålla eller utveckla livsdugliga befolkningscentra. Vidare kommer man att sträva till att de enskilda fall, där lokaliseringssynpunkter kunna anläggas, skola bli så allsidigt prövade och belysta, att besluten kunna fattas på grundval av det bästa möjliga kunskapsmaterial.

Man kan försöka formulera denna allmänna målsättning annorlunda än jag har gjort. Så länge man skall söka uttrycka den i ett fåtal meningar, måste formuleringen bli ganska slagordsmässig. Jag har helt enkelt försökt uttrycka en politisk programmering, vilket i regel är någonting ganska chockerande oklart men vilket ändå kan vara nödvändigt.

Med vad jag nu har sagt tycker jag mig nödtorftigt ha behandlat lokaliseringspolitikens viktigaste och svåraste fråga, nämligen dess syfte, rörande vilket debatten här i landet inte har avancerat så långt. Jag har här berört den tänkbara målsättningen såsom en bakgrund till det något mer gripbara spörsmålet om medlen för lokaliseringspolitikens genomförande. Om man tar en liten överblick över medlen för lokaliseringspolitikens genomförande, skall man hastigt finna att de äro att söka på snart sagt samhällslivets alla områden. Man kan därav dra den slutsatsen, att det gäller att få med hela den statliga och kommunala administrationen och även näringslivet i lokaliseringpolitiken. Jag skall ge en kort överblick över en del av de viktigare medlen för lokaliseringspolitik, som man har eller kan tänkas få, såsom en bakgrund till en del allmänna synpunkter på administrationsfrågorna, som jag sedan tänker anföra.

Arbetsmarknadskommisionen är ju det första statliga organ som har börjat föra en lokaliseringspolitik i modern mening. Den har i huvudsak anlagt arbetsmarknadssynpunkten, men naturligtvis har man också i övervägandena tagit hänsyn till andra faktorer. Verksamheten har i första hand varit rådgivande och har skett i samarbete med industriens produktionsråd. Det föreligger emellertid en

konstitutionell möjlighet av direkta regeringsingripanden i lokaliseringsfrågor, nämligen i den mån man kan åberopa de allmänna direktiven för byggnadsregleringen och alltså anlägga arbetsmarknads- eller materielsynpunkter i nuvarande ekonomiska läge. Denna möjlighet att direkt ingripa har också i vissa fall använts.

Staten har bland annat av arbetsmarknadspolitiska skäl under gångna år understött företag eller startat nya. Statens skogsindustrier är ett exempel. Lånen till småföretag kunna anföras som ett annat. Byggandet av Norrbottens järnverk är ett stort och betydande exempel på statlig lokaliseringspolitik. Genom liknande åtgärder, genom subventioner eller lån till företag, genom anläggande av »trading estates» efter engelskt mönster kunna både staten och kommunerna tänkas påverka befolkningens geografiska fördelning. Kommunerna äro för närvarande relativt aktiva på detta område.

Man har i lokaliseringsdiskussionen ofta anført elkraftpolitiken såsom en viktig lokaliseringsfaktor. För närvarande förberedes emellertid en statlig elkraftpolitik, som kommer att inom överskådlig tid förse hela vårt land, vissa obygdsmråden undantagna, med elektrisk kraft och som kommer att verka starkt utjämnande på elkraftpriset. Vattenkraften, som en gång spelade en avgörande roll för lokaliseringen av många svenska industrier och som också spelade en roll för tillkomsten av Norrbottens järnverk, kommer i framtiden att ha en relativt mindre betydelse som lokaliseringsfaktor, möjligen med undantag för företag av typen Norsk hydro, alltså de som ha en så stor elkraftförbrukning att distributionskostnaden spelar en väsentlig roll. Jag tror att elkraftpolitiken kommer att fungera som tjänare åt lokaliseringspolitiken endast beträffande jämförelsevis begränsade uppgifter av närmast lokal karaktär.

Kommunikationspolitiken kan starkt påverka lokaliseringen av företag både i enskilda fall och genom en allmän utjämning av förutsättningarna för ekonomisk verksamhet i olika landsdelar eller eventuellt genom en skärpning av dessa olikheter. Det är inte bara tillkomsten av nya kommunikationsleder, som här spelar en stor roll, utan också förändringar i existerande kommunikationsleders tekniska standard, i taxepolitiken eller i organisationen av trafiken längs lederna. Man måste emellertid minnas, att inverkan på olika företagstyper är synnerligen varierande. Med tanke på de mångmiljardinvesteringar, som förestå inom kommunikationsväsendet under de kommande årtiondena, är det tydligt att här föreligger ett medel för statsmakterna att genom planering nå en viss lokaliseringseffekt.

Samhällelig markpolitik inverkar också på lokaliseringen. Man måste ha lämplig mark där man vill skapa företag. I nära samband

med detta står bebyggelseplaneringen — eller som vi hittills ha sagt: stadsplaneringen. Den har ett tvåfaldigt samband med lokaliseringspolitiken. Först och främst kommer man i samband med upprättande av regionplaner, generalplaner och andra planer att få fram ett ganska allsidigt kunskapsmaterial. Det är till och med möjligt, att detta kunskapsmaterial på lång sikt blir en av grundstenarna för lokaliseringspolitikens utformning. Men vidare utgör bebyggelseplaneringen ett instrument för *genomförande* av vissa delar av denna politik. Det sist nämnda sambandet — att bebyggelseplaneringen sålunda kan användas såsom ett instrument — kommer betydligt klarare till uttryck i den nya engelska stadsplanelagen än i den svenska. Man kan tänka sig en utveckling av den svenska bebyggelselagstiftningen och även av dess tillämpning på det sättet, att man vägrar fastställelse av exempelvis en regionplan, som bygger på ett antagande om en viss befolkningstillväxt. Denna befolkningstillväxt kan vara realistiskt beräknad, men den kan möjligen komma att anses icke önskvärd med hänsyn till den effekt den skulle få på områden utanför regionen. Självfallet är det också möjligt att stundom till och med förhindra tillkomsten av enskilda företag genom att vägra vissa planlösningar.

Bostädernas förläggning kan på lång sikt betraktas som sekundär i förhållande till företagslokaliseringen. Tillgången på bostäder spelar emellertid för närvarande en betydande roll för lokaliseringen av vissa företag, och på en del orter är bristen på lämplig bostadsmark ett bestående hinder för tillväxten av ett samhälle, i varje fall utöver vissa gränser. Som exempel kan man nämna Nynäshamn, där det i varje fall för närvarande knappast är ekonomiskt möjligt att bygga annat än 6-vånings punkthus. Ett annat exempel är Uddevalla, där man har svårigheter dels med bergknallarna och dels med den djupa leran mellan dem, vilket gör att man redan ur bostadsmarkens synpunkt måste med en viss försiktighet dra till sig nya företag. Det är tydligt att så länge den ingripande statliga regleringen av bostadspolitikens består måste den samordnas med lokaliseringspolitiken.

Behovet av investeringar i vatten- och avloppsanläggningar beräknas här i landet uppgå till mellan 1,5 och 2 miljarder kronor, innan vårt folk har fått den frågan något så när tillfredsställande löst. Också denna fråga bör naturligtvis betraktas ur lokaliseringsynpunkt. I viss utsträckning kunna förbättringar härvidlag påverka lokaliseringen, men jag tror inte att man skall överdriva betydelsen därav. Det är kanske viktigare att man söker undvika överinvestering genom en lämplig dimensionering av vatten- och avloppsanläggningarna i för-

hållande till samhällenas tillväxtpmöjligheter och så att investering inte sker, där avfolkning är oundviklig.

På åtskilliga orter har inrättande av yrkesskolor eller högre undervisningsanstalter ingått som ett led i en politik med syfte att göra orten ur näringslivets synpunkt mera attraktiv. Som exempel kan nämnas Skellefteå och åtskilliga andra orter. Å andra sidan har nedläggandet av skolor, till exempel folkskolor i folkfattiga trakter, rapporterats stimulera utflyttningstendenserna. Detta har man hört bland annat från Värmland.

De pågående förberedelserna för en regional planering inom jordbruket ha det största intresse. Man hoppas att denna planering skall ge oss ett säkrare besked framför allt om jordbrukets oundgängliga behov av arbetskraft i framtiden och om behovet av kommunikationer och välutvecklade tätorter inom jordbruksbygder.

I nära samband med frågan om jordbruket står spørsmålet om skogsbrukets försörjning med arbetskraft, vilket man särskilt energiskt har angripit i Värmland, där svår arbetskraftsbrist hotar skogsbruket. Samma utveckling kan skönjas i Norrland, fastän man där, tycker jag, något senare har vaknat till insikt om problemets allvarliga innebörd.

Uppräkningen av samhällsområden, där lokaliseringsfrågor föreligga och inom vilka det är möjligt att företa åtgärder i syfte att påverka lokaliseringen, skulle givetvis kunna fortsättas ett gott stycke än. Men redan av vad jag har sagt tillåter jag mig dra en slutsats, som jag vill beteckna såsom grundläggande beträffande administrationen av en lokaliseringspolitik. Hur än målsättningarna närmare utformas och hur än metoderna för lokaliseringspolitiken från tid till tid kunna komma att växla, måste dessa metoder beröra hela fältet av den statliga och kommunala administrationen. Vid uppbyggandet av den samhälleliga apparat, som man behöver för lokaliseringspolitiken, måste därför riktlinjen vara att man med minsta möjliga nykonstruktion av samhällsorgan skall åstadkomma den erforderliga vägledningen för alla bestående statliga och kommunala organ, vilkas medverkan är oundgänglig i lokaliseringspolitiken. De speciella lokaliseringsorganens åtgärder kunna visserligen tänkas bli stundom tvingande, stundom inriktade på konkreta fall, men jag tror att ansträngningarna först och främst böra inriktas på att sprida kunskap och uppställa principer, att försöka genomsyra den statliga och kommunala administrationen och även det enskilda näringslivet med vad man skulle kunna kalla ett tänkande i lokaliseringspolitikens termer.

Lokaliseringsförhållandena kunna påverkas av politiska åtgärder inom alla statsdepartements områden, och intet enda departement

behärskar hela den erforderliga apparaten, intet enda departement kan sägas med hänsyn till sina intressen stå neutralt till olika lokaliseringssynpunkter. I de enskilda lokaliseringsfrågorna kan ibland den ena, ibland den andra synpunkten objektivt sett vara utslagsgivande. Man kan inte säga att arbetsmarknadssynpunkten, som hittills har dominerat debatten, ständigt skall vara den viktigaste. Man kan inte säga, att den företagsekonomiska eller den sociala synpunkten alltid skall vara den utslagsgivande. Man måste ta hänsyn till förhållanden av de mest skiftande slag, och avgörandet måste träffas efter en avvägning mellan olika intressen.

Såväl med hänsyn till denna avvägnings natur som med hänsyn till den administrativa apparatens komplicerade beskaffenhet är lokaliseringsspolitiken enligt min mening en av de planeringsuppgifter, som tvinga oss att taga nuvarande former för samarbete mellan departementen under omprövning. Hittillsvarande praxis med tillfälliga, svårorganiserade gemensamma beredningar — som tyvärr ganska ofta hållas på ett alltför sent stadium i en frågas handläggning — utgör ingen lösning på samordningsproblemet inom kanslihuset. Permanenta interdepartementala samarbetsorgan lära bli erforderliga. Sådant samarbete behövs för övrigt inte bara för lokaliseringsspolitikens genomförande utan också för behandlingen av en del andra planeringsfrågor. I utlandet finns det praktiska erfarenheter av hos oss oprövade interdepartementala samarbetsformer. Man har också experimenterat med speciella planeringsministrar för samarbetets ledning. Tanken på ett planeringsdepartement kommer säkerligen även hos oss, kanske inte endast ur den här synpunkten utan också ur andra synpunkter, upp till diskussion, fastän vanskligheterna ur kompetensfördelningens synpunkt givetvis äro mycket stora.

Det finns bara ett administrativt område, som har stark beröring med lokaliseringsspolitiken och likväl står neutralt i förhållande till den, och det är bebyggelseplaneringen. Den strävar ju att vid utformningen av våra samhällen uppnå en syntes av sociala, ekonomiska, kulturella och estetiska synpunkter. Det måste tyvärr medges, att vårt stadsplaneväsende i dag saknar de resurser som skulle kunna göra det till ett av de viktigaste instrumenten för lokaliseringsspolitiken. Framstegen inom stadsplaneväsendet torde bli ganska långsamma, bland annat till följd av brist på kvalificerad arbetskraft. Men jag tror likväl att släktskapen mellan bebyggelseplaneringen och bebyggelsefrågorna å ena sidan och lokaliseringsfrågan å andra sidan måste särskilt starkt beaktas, när man utformar lokaliseringsspolitikens organ, de må vara centrala eller lokala.

Det pågår för närvarande en utredning om lokaliseringsfrågan. Arbetet har knappast kommit över det inledande diskussionsskedet,

och det är inte möjligt att förutsäga någonting om resultatet, men jag tror dock att lokaliseringens politikens interdepartementala karaktär är ett faktum, som man inte kan förbigå vid konstruktionen av det centrala organet för denna politik. Detta organ bör sörja för en samordning av de olika departementens politik dels i frågor, som avgöras av Kungl. Maj:t, och dels vid uppdragande av riktlinjerna för ämbetsverkens arbete. Statliga utredningar inom olika specialområden böra få direktiv beträffande sitt förhållande till lokaliseringsfrågorna. Initiativ måste tas till samordnande av forskning på området. Underordnade lokaliseringsorgans, till exempel länsorgans och kommunala myndigheters arbete, bör följas och vägledning lämnas. Rådgivning bör riktas även till det enskilda näringslivet. Arbetsfältet är väldigt och komplicerat. Det centrala organ, som man kan tänka sig komma till stånd, måste däremot säkerligen startas i mycket blygsam skala och kanske till och med som sin första stora arbetsuppgift få att försöka lägga upp sitt eget arbete bättre än det kan läggas upp av den utredningskommitté, som nu sitter och teoretiserar i den här frågan.

De bestående ämbetsverkens roll i lokaliseringens politik är utomordentligt betydelsefull. Järnvägsstyrelsen, väg- och vattenbyggnadsstyrelsen, stadsplanmyndigheten, alla sådana bestående ämbetsverk och även nya institutioner, som skola skapas, komma att ha ett mycket stort konkret inflytande på lokaliseringsförhållandena.

De allmänna strävanden till överblick och planering, som alltmer utmärka både enskilda företag och samhällets verksamhet, ha på senare år tagit sig uttryck i betänkanden om centrala ämbetsverks uppgifter. I ett betänkande med förslag till omorganisation av väg- och vattenbyggnadsstyrelsen anger man som den första av styrelsens tre huvuduppgifter tekniskt administrativa utredningsuppgifter, där huvudvikten ligger på ett bedömande ur samhällsekonomiska, kommunikations- och driftstekniska, sociala och militära synpunkter av behovet av olika tekniska åtgärder. I en prövning av behovet av olika åtgärder ingår utan tvekan också en prövning ur lokaliseringssynpunkt. Detta framgår även på andra håll i betänkandet. Riksdagen uttalade i anslutning till detta bland annat: Organisationsformen innebär enligt riksdagens mening en fördel, enär ett starkt behov föreligger av en mera ingående behovsutredning rörande de kommunikationsanläggningar, som ankomma på väg- och vattenbyggnadsverkets handläggning, samt ett klarläggande av de olika företagens betydelse för de berörda bygderna och för näringslivet. För att den nya organisationen skall bli skickad att lösa dessa uppgifter torde emellertid framför allt utredningsbyråerna böra utrustas med för-

utom tekniskt bildad personal tjänstemän med administrativ eller ekonomisk utbildning och med erfarenhet i näringspolitiska frågor.

Om man tränger litet djupare in i verkligheten bakom dessa formuleringar, skall man finna att de krav, som sålunda ställas på vissa högre tjänstemän, mycket starkt påminna om de krav, som ställas på en modern företagsledartyp. Det är tydligt att riksdagens uttalande om de här nya uppgifterna har tillämpning på vidsträckta områden av svensk förvaltning. Det måste komma att ställas vissa speciella krav på de ledande tjänstemännens personliga egenskaper och deras förmåga till överblick och samarbete. Man kan vid ett besök i England konstatera att ledande tjänstemän inom motsvarande verksamhet där ha valts med hänsyn till sina personliga egenskaper och inte med hänsyn till sin speciella utbildning, alltså på ett sätt som ganska starkt kontrasterar mot svensk tradition. En speciell utbildning i planeringsteknik förekommer där också. En utveckling i denna riktning kan förutses här hemma, ehuru våra fasta traditioner och vår benhårda organisation näppeligen medge några snabba och uppseendeväckande förändringar inom ämbetsverken. Det rör sig om en utveckling, vars tendens kan klart skönjas men vars detaljer ännu äro höljda i morgondimma.

Man har i lokaliseringsdebatten ofta rört sig med uttrycket region, och det har uppstått en viss förvirring på grund av att man har använt det i helt olika betydelser. Inom bebyggelseplaneringen menar man med region en eller flera större tätorter, som äro ekonomiskt och kulturellt sammanvävda, och den till dem anslutande landsbygden. Exempel på sådana områden äro Sundsvalls-regionen, Borås-regionen o. s. v. I regel rör det sig om en stor tätort som centrum för en sådan region. Sedan har man den speciella jordbruksregionen, som jag kanske inte behöver säga något om. I samband med näringslivsplaneringen har man talat om näringsregioner, till exempel en älvdal i Norrland eller något annat större område med ensartat, starkt integrerat näringsliv.

Alla de nämnda typerna av regionplanering ha intresse ur lokaliseringssynpunkt, men vad som i detta sammanhang framför allt intresserar är näringslivsplaneringen. Näringsregionen skulle, om man definierar den ungefär som jag nyss antydde, få andra gränser än våra administrativa enheter länen. Man skulle kanske vid denna planering kunna tänka sig att skapa speciella regioner på samma sätt som man har gjort i England. Jag tror dock att parallellen med England där är mindre lämplig, eftersom man i England saknar motsvarighet till våra länsmyndigheter. Dessa regioner ha därför i England inte

kommit att utgöra ett besvärande mellanled mellan den rent lokala och den centrala administrationen på det sätt som de skulle bli här i Sverige. Vi skola inte heller glömma, att var och en av dessa regioner i England har ett invånarantal, som motsvarar ungefär Sveriges halva befolkning. Man har därför kunnat förse de olika regionerna med talrika och högt kvalificerade tjänstemän. Samtidigt arbeta dessa organ inom områden, som till ytvidden äro väsentligt mindre än svenska län. Jag tror att vi i Sverige måste lägga de uppgifter, som i England åvila regionerna, i första hand på dels den centrala administrationen och dels länsmyndigheterna. Mellan de sistnämnda kräves en samverkan av motsvarande art som den jag nämnde krävs mellan departementen och de centrala ämbetsverken. I länen ha vi länsstyrelser, länsarbetsnämnder, länsarkitekter, vägförvaltningar, distriktsingenjörer för vatten och avlopp, överlantmätare, elkonsulenter, företagarföreningar, hushållningssällskap, länsjägmästare, provinsialläkare. Det skapas nya organ för jordbrukspolitik, bostadspolitik, civildéforsvar och en hel del annat, och dessa myndigheters arbete är av den natur att de ganska starkt gripa in i varandras uppgifter, inte minst ur lokaliseringsynpunkt. Man behöver alltså här en samordning. Ett utredningsarbete i syfte att skapa en grund för en sådan samordning har påbörjats och delvis genomförs i åtminstone ett av våra län — jag tänker på Blekinge. Det kan väl hända, att somliga av våra landshövdingar äro lämpliga att leda detta samordningsarbete, ehuru de inte precis äro valda ur den synpunkten. Det kan väl också hända att en och annan av dem anser sig ha tid att själv ta hand om ledningen av en sådan samordning inom länen. Men det är tvivelaktigt om vi kunna nå fram till en god ledning av dessa länsorgans samarbete på annat sätt än genom att till landshövdingarnas förfogande ställa för uppgiften särskilt lämpade tjänstemän — man har i detta sammanhang använt uttrycket biträdande landshövding.

Man skulle önska att det svenska samhället finge i lugn och ro växa sig in i den nya uppgift, som vi ha framför oss på detta område. Uppgiften är av den natur att den klarnar ganska långsamt, och man kan endast långsamt skapa den erforderliga administrationen. Men vissa lokaliseringsförhållanden göra snabba åtgärder önskvärda. Redan omkring år 1960 kommer, om inte nu rådande tendenser brytas, en sådan uttunning av befolkningen i vissa landsbygdsområden att ha skett, att det kan bli ganska svårt att reparera skadan. Därför kan det vara önskvärt att relativt snabbt komma fram till konkreta åtgärder. Men där måste jag göra den reservationen, att jag ingalunda är säker på att problemets lösning i dessa verkligt brådskande och svåra

folkminskingsfall kan sökas med de medel, som jag här har hänfört till lokaliseringens område. Jag tror att betydligt snabbare och effektivare resultat stundom kunna nås till exempel genom en förändrad anställnings- och lönepolitik.

Men även om statsmakterna och det svenska folket rätt snart skulle komma fram till en viss enighet om målsättningarna och vad man vill göra, reser sig ett väldigt ekonomiskt problem för en politik med den allmänna målsättning som jag har antytt. Summan av de lokala önskemålen om åtgärder för stärkande av näringslivet inom områden, som hotas med folkminskning, kommer sannolikt att mångdubbelt överstiga våra resurser. De investeringar, som kunna bli erforderliga för att motverka utflyttningstendenserna i vissa områden, kunna komma att kräva alltför stor del av de knappa tillgångarna. Jag skall ta ett belysande exempel. Vi ha här i landet ett överblickbart behov av att bygga huvudvägar för omkring 2 miljarder kronor. För bygdevägarnas del blir motsvarande siffra 1,5 à 2 miljarder kronor. Om vi vilja att våra landsvägsbroar skola bära det 2,5 tons hjultryck som i dag anses normalt, måste vi bygga om 33 procent av dessa broar. Vilja vi gå upp till 4 tons hjultryck, som ur många synpunkter är önskvärt, stiger ombyggnadsprocenten till 61. De siffror jag här har nämnt innebära, att vi ha ett klart överblickbart behov av vägbyggnader för låt oss säga åtminstone 5 miljarder kronor. Det är klart att det rent trafikekonomiskt sett måste vara riktigt att lägga ned dessa pengar så, att vi få fram den högsta vägstandarden på de livligast trafikerade vägarna och en tillfredsställande standard på andra håll. Det kan tänkas att investeringspolitiken bedrives på ett sådant sätt, att sedan dessa 5 miljarder äro investerade ha vi skärpt de olikheter, som nu finnas mellan olika trakter i fråga om lokaliseringmöjligheter. Men man kan också tänka sig, att vi bedriva investeringspolitiken så att olikheterna mellan skilda trakter utjämnas. Det finns ingen beräkning av vilka kostnader en sådan politik i utjämnande syfte skulle medföra, men det torde vara uppenbart att de fem miljarderna mycket lätt skulle kunna växa till 10 miljarder.

De lokala önskemål, som man ur lokaliseringssynpunkt ställer, komma att vara sinsemellan oförenliga och oförenliga med det nationella intresset. Därav måste uppkomma en tendens till centralisering av avgörandena. Då inställer sig frågan hur man skall motverka de vådor, som följa med en centralisering. Dessa vådor ligga väl knappast i papperskvarens krånglighet, utan i en byråkratisk maktutveckling i teoretiserande anda. Motståndarna till planhushållning — som man brukar kalla det — frukta att det planmässiga nationella

handlandet kommer att till den grad förkväva den enskildes handlingsmöjligheter, att både den enskildes trivsel och nationalinkomsten bli lidande på det. De frukta att långsiktig planering skall betyda en fastlåsnings av utvecklingen efter riktlinjer, som äro så orubbliga, att om de inte stämma med verkligheten, så desto värre för den.

Av vad jag tidigare har sagt lär framgå, att min uppfattning är, att uppgiften i första hand skall vara att försöka nå ett resultat med utnyttjande av bestående samhällsorgan inom ramen för deras befogenheter, genom upplysning och rådgivning samt genom bättre planering av den verksamhet, som det allmänna redan bedriver. Om samhället årligen investerar miljardbelopp och kontrollerar investeringar till ännu större belopp, är det tydligt att samhället har stora möjligheter att inverka på näringslivets lokalisering, antingen man är fullt medveten om det eller inte. Det måste vid slutet i alla dessa investeringsfrågor vara en fördel, att en bedömning sker även ur lokaliseringssynpunkt.

En viss fara för stelhet och orörlighet föreligger vid all planering. Planeringen av ett stort industriföretags verksamhet kan stelna, om ledningen är otillgänglig för impulser utifrån, från förändrade situationer och från sina medarbetare och anställda. Samhällsplaneringen kan hållas levande och rörlig endast om en vaken opinion inom folket och de underordnade administrativa organen utövar kritik och ger uppslag till förnyelse. Rätt tillämpad innebär planeringen att man skaffar ett sådant kunskapsmaterial, att man så klart som möjligt blir medveten om innebörden i sitt handlande och snabbt kan registrera och ta hänsyn till de förändringar som inträffat. Planeringen bör i första hand vara ett medel att befordra samordning, att hålla problemställningar levande och befordra en snabb och smidig anpassning också till förändrade betingelser. Som kontrast mot en sådan ordning kunna plantänkandets anhängare hänvisa till talrika exempel på en av samhället oreglerad s. k. naturlig utveckling, som på grund av inneboende tröghet fortgår till dess allvarliga olägenheter uppstå.

Lokaliseringsspolitiken måste ledas enhetligt och med det nationella intresset för ögonen, men den måste tränga ut till de underordnade instanserna, till den folkliga självstyrelsens organ och till folket självt. Det utomordentliga intresse, som de enskilda lokaliseringsfrågorna tilldraga sig runt om i landet, och de starka brytningarna mellan lokala och allmänna intressen utgöra en förutsättning för att lokaliseringsspolitiken skall kunna bli en folkets angelägenhet och inte bara en administrationens angelägenhet.

Härefter yttrade:

Ordföranden, professor **E. Lundberg**: Jag ber att få framföra ett tack till statssekreterare Lundberg för hans föredrag.

Statssekreteraren nämnde i början av sitt föredrag någonting om hur chockerande oklar en politisk programpunkt kunde vara och drog i viss mån en parallell med målsättningen för lokaliseringspolitiken. Jag skulle kunna använda samma uttryck, inte för att karakterisera hans föredrag utan för att karakterisera motsatsen. Jag tror inte att föredraget har varit chockerande annat än kanske för en och annan medlem av den centrala administrationen, som kunnat bli chockerad över att få höra att det verkligen skulle behövas ett planeringsdepartement, såsom statssekreteraren sade. Inte heller har föredraget varit oklart, utan vi ha fått en synnerligen intresseväckande och synpunktsrik översikt över hela lokaliseringsproblemet. Jag vill säga att statssekreterare Lundberg, med det saklighetspatos som alltid karakteriserar hans framträdande, inte heller har gjort frågan mera klar än den verkligen är, vare sig i fråga om målsättningen eller i fråga om de mycket stora administrativa problemen.

Jag ber att å föreningens vägnar ännu en gång få tacka statssekreterare Lundberg för hans föredrag och förklarar ordet fritt.

Direktör **E. Tunhammar**: Statssekreterare Lundbergs sakliga inledningsföredrag ger egentligen inte anledning till någon opposition på väsentliga punkter. Man kan näppeligen ha någon erinran beträffande herr Lundbergs karakteristik av den allmänna bakgrunden till lokaliseringsproblemen och inte heller rörande behovet av ett bättre samarbete inom den statliga och kommunala förvaltningsapparaten. Ämnet för kvällens föredrag heter emellertid: »Industriens lokalisering» och jag skall därför tillåta mig att, mera i kompletterande syfte, anföra några synpunkter speciellt som industrirepresentant.

Jag skulle då genast vilja säga att när det gäller frågan om industriens, för att inte säga näringslivets lokalisering, sammanfalla statens och näringslivets intressen i stora delar. Det borde därför också vara möjligt att komma fram till en gemensam linje. Ett samarbete förekommer ju redan nu, såsom inledaren antydde, mellan industriens produktionsråd och statens arbetsmarknadskommission. Jag skall något beröra detta samarbete.

Det var den rådande bristen på arbetskraft, som gav impulsen till att industriens produktionsråd från början av förra året tog upp lokaliseringsproblemen på sitt arbetsprogram. Det var också detta som gjorde, att samarbetet med arbetsmarknadskommissionen föll sig naturligt. Då ett industriföretag tänker bygga ut eller starta ny verksamhet, vänder man sig nu i regel till produktionsrådet och talar om sina önskemål i olika avseenden. Produktionsrådet gör en undersökning rörande dessa omständigheter på några olika orter, som kunna tänkas komma i fråga. Det gäller tillgången på arbetskraft, industritomter, bostäder, vatten, elektrisk kraft, kommunikationer etc. Man får även ta hänsyn till sådana faktorer som råvarans belägenhet och avsättningsmarknaden för produkterna. Dessa uppgifter införskaffas så vitt det gäller arbetskraften via arbetsmarknadskommissionen genom länsarbetsnämnderna. Man får dessutom en hel del uppgifter från de kommunala myndigheterna och har även stort gagn av en del värdefulla undersökningar, som utförts av vetenskapsmän vid våra

högskolor. Man får emellertid taga hänsyn till förhållandena icke endast på respektive orter utan även på den omkringliggande landsbygden och då speciellt dess befolkningsförhållanden. En särskild prognos utarbetas angående den lokala befolkningsutvecklingen med hänsynstagande till födelse- och dödstal, in- och utflyttning etc. för att skapa en uppfattning om utvecklingen under de närmaste årtiondena.

Produktionsrådet har ju ännu inte varit i verksamhet två år, men det är ganska många företag som ha vänt sig dit och fått råd. Antalet industriarbetare, som komma att sysselsättas vid företag, vilka redan ha kommit till stånd eller äro planerade under produktionsrådets medverkan, uppgår till cirka 8.000, varav ungefär 5.500 kvinnliga.

Produktionsrådet har särskilt haft sin uppmärksamhet riktad på frågan om Norrlands industrialisering, och jag skall lämna några uppgifter om det hittillsvarande resultatet av samarbetet mellan produktionsrådet och arbetsmarknadskommissionen i detta avseende. Man har fått till stånd i Skutskär en konfektionsfabrik med c:a 100 arbetare, i Gävle en kabelfabrik med 100 och en plåtindustri med 400 manliga arbetare, i Sandviken en lädervaruindustri med 125 kvinnliga arbetare, i Ockelbo en mekanisk verkstad med 40—70 manliga arbetare, i Söderhamn en elektroteknisk fabrik med c:a 450 arbetare, därav 350 kvinnor, och en handskfabrik med ett 50-tal arbetare, i Hudiksvall en konfektionsfabrik med c:a 75 kvinnliga arbetare, eventuellt också en elektroteknisk fabrik med c:a 400 arbetare, därav hälften manliga och hälften kvinnliga, i Sundsvall en elektroteknisk fabrik med 600—1.000 arbetare, varav hälften kvinnor, i Sköns kommun en skofabrik med ett 50-tal arbetare och eventuellt en spritfabrik med ett 40-tal arbetare, i Härnösand en konfektionsfabrik med 100 kvinnliga och en mekanisk verkstad med 200 manliga arbetare, i Ulriksfors en textilfabrik med 400 arbetare, hälften manliga och hälften kvinnliga, och i Umeå en konfektionsfabrik med c:a 100 kvinnliga arbetare.

Jag har anfört dessa uppgifter för att visa, att produktionsrådet medvetet har strävat efter att intressera industriföretagen för att söka sig till Norrland. De anförda uppgifterna visa också, att detta har lyckats ganska bra på denna korta tid, då det gäller nedre Norrland. Vad beträffar övre Norrland stöter man ännu på ganska starkt motstånd från företagens sida, delvis av rent psykologisk natur.

Det är i synnerhet textil- och konfektionsindustrin, som tagit produktionsrådets tjänster i anspråk, och detta har av två skäl varit helt naturligt. För det första har det rått brist på kvinnlig arbetskraft inom denna industri, och för det andra äro företagen i denna bransch relativt lätttröliga och ganska oberoende av bestämda lokaliseringssönskemål. Men även exempelvis den elektrotekniska industrien har på detta sätt flyttat ut i landet.

Inledaren nämnde byggnadsberedningen och den lokaliseringsverksamhet, som beredningen — jag skulle vilja säga genom omständigheternas makt — har kommit att bedriva. Jag vill inte alls påstå, att denna verksamhet haft någon större omfattning, men det har verkligen förekommit att byggnadsberedningen begagnat sin makt att vägra byggnadstillstånd på en ort, som man av någon anledning ansett olämplig för byggnadsprojektet i fråga. Detta innebär ur industriens synpunkt en påtaglig olägenhet. Då ett företag kommer till byggnadsberedningen med sin ansökan,

har det i regel kommit så långt i sin planering av den nya anläggningen, att det medför stora olägenheter att på detta stadium ändra investeringsplanerna till att avse en helt annan plats. Prövningen ur ren lokaliseringssynpunkt inom byggnadsberedningen måste också av naturliga skäl bli ganska summarisk. Problemen ha emellertid åtminstone hittills kunnat lösas från fall till fall. Produktionsrådet har sökt medverka till en lösning av svårigheterna genom att föreslå lämpliga förläggningssorter.

Då jag nu övergår till att något beröra de principer, som varit vägledande vid lokaliseringsrådgivningen, vill jag först säga, att näringslivets — och därmed även industriens — lokalisering inte kan bedömas endast utifrån den enskilda orten som en isolerad företeelse. Man måste hålla sig till större områden, som ekonomiskt, kulturellt och socialt utgöra en enhet. Men tillräckliga grundläggande undersökningar angående de ekonomiska förutsättningarna för näringslivets utveckling inom sådana större områden ha hittills inte blivit genomförda här i landet. Ej heller äro vi på det klara med vilka typer av samhällen som ur olika synpunkter kunna anses idealiska. Vi sakna också tillräcklig kännedom om hur sambandet mellan industrien och jordbruket lämpligen bör upprätthållas. Svårigheterna att genomföra dylika undersökningar äro betydande med hänsyn till de stora komplex av frågor, som där upprullas, och inte minst de förändringar, som ständigt inträffa. Klart är emellertid, att lokaliseringen av industrien, i avsaknad av sådan grundläggande forskning och en målsättning för näringslivets utveckling i stort inom olika områden, måste få en komplicerad karaktär och bli mycket svårbedömbär.

Det bör vidare påpekas, att de företagsekonomiska synpunkterna måste i sista hand bli utslagsgivande för industriens lokalisering, om problemen betraktas ur det enskilda företagens synvinkel. Om det ur samhällets synpunkt är önskvärdt att få till stånd en ökad industriell verksamhet inom vissa områden, är det därför nödvändigt att förutsättningar skapas för att produktionen där skall kunna bedrivas med ett ekonomiskt tillfredsställande resultat. Därest samhället genom sin planering i fråga om transportväsende, kraftförsörjning, tomtpolitik etc. lägger grunden till en utveckling i viss riktning, tror jag man kan förvänta, att industrien följer samhällets intentioner. Förutsättningen är dock, att samhället vid avvägningen av de olika faktorerna har tagit erforderlig hänsyn till industriens intressen. Vad man vill åstadkomma — och det bör ju vara ett gemensamt mål för industri och samhälle — är en så effektiv produktion som möjligt, parad med trivsel för människorna.

Det är sålunda av den allra största betydelse, att industrien får all den upplysning, alla de uppgifter, som det är möjligt att skaffa och som äro av betydelse för lösningen av lokaliseringsproblemen. Denna upplysning skall inte inskränka sig till de rent faktiska uppgifterna om arbetskraftssituationen, kommunikationsförhållandena etc., utan också beröra samhällets intentioner i fråga om vederbörande ort eller del av landet. — Man kan inte begära, att ett industriföretag skall förlägga sin verksamhet till en plats, där möjligheterna att driva en dylik rörelse äro avsevärt sämre än på andra håll. Här har staten möjlighet att göra en stor insats. När det gäller trakter, som hotas av avfolkning, får man bedöma värdet av å ena sidan vad som redan finnes nedlagt i bostäder etc. och som skulle bli värdelöst, om befolkningen flyttade från orten, och å andra sidan de ny-

investeringar, som erfordras för att göra orten attraktiv för andra industrier. Samhället bör sålunda bidra till att man får till stånd en ingående grundforskning för belysande av de komplicerade problem, som sammanhånga med bebyggelsens utformning och hela den rad av andra frågor, som här antytts, och detta icke blott för olika delar av landet utan även för de särskilda platserna inom dessa regioner. Innan detta grundläggande arbete utförts, är det icke möjligt att med klarhet bedöma vad man ger sig in på.

När det gäller att bedöma industriens förhållanden, får man inte heller glömma den dynamik i utvecklingen, som vi ständigt ha att räkna med. Den tunga industrien kan genom maskinteknikens utveckling så småningom förvandlas till lättare, och detta kan i sin tur leda till helt andra förutsättningar i fråga om företagens lokalisering. Företag, som tidigare varit bundna, kunna lättare flytta på sig o. s. v.

Med det sagda har jag även i någon mån antytt vad ett eventuellt statligt organ skall syssla med i avseende å industriens lokalisering. Man kan emellertid ifrågasätta, om ett statligt lokaliseringsorgan skall syssla med de företagsekonomiska utredningar, som erfordras, innan ett beslut om ett företags lokalisering kan fattas! Skulle det icke räcka med att det statliga organet verkställer de samhällsekonomiska utredningarna och söker samordna den rådgivande verksamhet, som redan nu förekommer på olika håll? — Det statliga organet skall uppdraga de stora riktlinjerna; industriens egna organ böra syssla med detaljproblem för varje särskilt företag. Härigenom skulle man vinna det man önskar, nämligen att både samhällets och industriens intressen bli tillvaratagna. Produktionsrådet har lyckats förvärva sig ett stort förtroende inom industrien. Jag tror att det är av vikt, att denna good will tillvaratages och att ett väl avvägt samarbete åstadkommes mellan det eventuellt blivande statliga organet och produktionsrådet.

Herr ordförande! Detta var några strödda reflexioner i anslutning till inledarens föredrag. Jag vill sluta med att säga, att jag givetvis icke förutsätter annat än att det kommer att bli fråga om en rent upplysande verksamhet. Det bör m. a. o. icke bli fråga om en tvångsartad dirigering av industriföretagens förläggning. Vi skulle då vara inne i tvångssamhället, och en sådan dirigering skulle verka direkt förkvävande på de enskilda initiativen, som dock till syvende og sidst äro förutsättningen för att det skall finnas något att lokalisera här i landet.

Professor W. William-Olsson: Det är ju ett utomordentligt omfattande problem som statssekreterare Lundberg här dragit upp men jag måste säga att jag blivit oroad av det sätt, på vilket han angripit det.

Han började med att avlysa diskussionen om den möjligheten, att företagen ur sin egen synpunkt måste söka sig exempelvis till storstäderna. Han gick därifrån över till att ge en målsättning för den statliga lokaliseringspolitik och förklarade, att vi borde sträva efter att få en blomstrande landsbygd med små livaktiga landsbygdscentra och måttliga storstäder. Han trodde, att det nog skulle gå att få flertalet i landet att enas om en sådan målsättning. Därefter övergick han till att i den alldeles övervägande delen av sin framställning behandla de olika medel, som staten har att med lock eller pock förmå företagen att söka sig dit, där staten

önskar ha dem. Vilka medel har då staten, frågade föredragshållaren. De äro många: arbetsmarknadskommissionens verksamhet, byggnadstillstånden samt subventioner och lån, som staten kan bevilja företag på lämpliga platser. Staten kan bygga »trading estates» och den behärskar elkraftpolitiken, kommunikationspolitiken, markpolitiken, bebyggelseplaneringen o. s. v. Den grundläggande slutsatsen blev, att här gäller det att samordna de olika statliga och kommunala organens verksamhet, så att effekten av deras arbete blir så stor som möjligt. Och för detta fordras nog, att ämbetsmannen blir av en annan typ än hittills. Han skall bli av ungefär samma typ som den moderne företagsledaren. Därtill kom den upplysningen, att åtgärderna i många fall måste vara snabba och snabba resultat kan man vinna genom anställnings- och lönepolitiken. Åtgärderna måste antagligen också bli mycket dyra — bara på vägväsendets område skulle investeringarna uppgå till 3,5 miljarder, 5 miljarder, ja 10 miljarder.

Trots allt slutade föredragshållaren med att säga, att vi för all del skola akta oss för en förkvävande byråkratisk maktutvidgning, som kan hota näringslivets effektivitet och trivseln i samhället. Men trots att vi skola bekämpa centraliseringstendenserna skulle lokaliseringpolitiken ledas från Stockholm och folket skulle applådera ute i bygderna, i denna hela folkets angelägenhet.

Det är oroande när ett problem från ansvarigt håll lägges upp på detta sätt. Man blir rädd särskilt därför att det man sett av statlig planeringspolitik i varje fall före kriget i ett mycket stort antal fall var uppenbart felaktigt, t. ex. kolonisationen i Lappmarken. Staten subventionerade långt in på 1940-talet denna verksamhet och lockade folk — naturligtvis i all välmening — ut i ödebygderna. Man kan också peka på hur staten under många år försökte konservera industrilokaliseringsplatser, som uppenbarligen voro uttjänta och följaktligen rationellt borde avfolkas.

Vid uppläggningsen av denna fråga började inledaren i fel ända. Man måste, såsom den siste talaren sade, börja med forskningen och ta reda på vad näringslivet behöver. Innan vi veta det, tror jag att en sådan koncentration, som föredragshållaren syftar till, är direkt farlig. Vi måste först ha en mycket djupare kunskap än den vi nu förfoga över.

Låt oss alltså först och främst få kunskap om näringslivets behov. Sedan tror jag att varje större tvångsapparat blir obehövlig. Vi kunna ganska säkert säga, att de allra flesta företag inte själva kunna välja läge. Läget är antingen självklart råvarubetingat eller också är det historiskt betingat eller bestämt av klara konkurrensskäl. Övriga företag, som kunna välja läge, komma nog att välja läge med hänsyn till forskningens resultat, om nämligen denna forskning är sund och riktig. I grund och botten finns det i allmänhet inte något motsatsförhållande mellan ett industriföretags intressen med avseende på lokaliseringen och samhällets intressen.

Byråchef E. von Hofsten: Den kände svenske statistikern Wargentim uttalade år 1780 följande: »I allmänhet märkes att Stockholms stad drager årligen en myckenhet folk till sig, väl till någon del utrikes ifrån men mest ifrån landsorterna, i synnerhet ifrån de närmast omkring belägne.»

Om detta kunde sägas år 1780, så kan det uppenbarligen med ännu mycket större rätt sägas nu. Under år 1946 ökade Stor-Stockholms folkmängd med 33.000, vilket är 37 % av folkmängdsökningen i hela riket. Med en

fortsatt tillväxt i samma takt kommer Stor-Stockholms folkmängd att vara 1,4 miljoner år 1960 och 1,7 miljoner år 1970. Det är alldeles tydligt att stockholmsproblemet måste spela en mycket dominerande roll, om man verkligen vill angripa frågan om industriens lokalisering. Detta var ju också inledarens uppfattning.

Situationen i dag är uppenbarligen den, att det spelar rätt liten roll, vilken principiell inställning man har till spørsmålet om storstädernas tillväxt på längre sikt, värdet av storstäder och värdet av smärre samhällen o. s. v. Det finns helt enkelt ingen möjlighet att hinna med i en utvecklingstakt sådan som den Stockholm för närvarande uppvisar, och därför är det utomordentligt angeläget att åtminstone till en del försöka bromsa tillväxten. Därmed skapar man naturligtvis också en viktig förutsättning för den lokaliseringsplanering av den egentliga industrien, som inledaren berörde. Men vilka åtgärder kan vidtagas för att bromsa Stockholms tillväxt, åtminstone ned till låt oss säga $\frac{1}{2}$ av den nuvarande tillväxten? Ja, på den punkten tror jag att det fanns rätt litet vägledning att hämta i de konkreta åtgärder av olika slag, som inledaren berörde.

Jag läste på vägen hit en liten artikel om några aktuella stadsbildningsproblem i Ryssland. Där har man ju alla resurser i sin hand för att bestämma precis var olika städer skall växa upp. Det föreligger tydligen också en rad aktuella och intressanta planer på att bygga helt nya storstäder med hundratusentals invånare på platser, som vi ännu inte har hört talas om. Det är intressant att kontrastera denna uppgift mot ryssarnas tidigare försök att hejda Moskvas tillväxt. År 1931 hade Moskva 4 miljoner invånare, och man tillgrip då drastiska åtgärder för att hejda stadens tillväxt, exempelvis inflyttningsförbud eller inflyttningslicens, förbud mot nyetablering av företag och slumsanering. Till en början lyckades man i sitt uppsåt, men i längden har utvecklingen blivit en annan. Man kan måhända skylla detta på kriget. Faktum är emellertid, att Moskva enligt färskta uppgifter lär vara uppe i en folkmängd på 7 miljoner.

Hela administrationen växer i den moderna världen, i Sovjet lika väl som här. Med administration menar man då givetvis inte bara den statliga och kommunala administrationen, utan också företagsadministrationen och allt vad därtill hör. Reklamen är ett typiskt exempel på sådan verksamhet, som endast kan utvecklas i och måste förläggas till de stora städerna. Decentraliseringsåtgärder är impopulära. Centraliseringen har så mycket som talar för sig. Jag kan för att belysa dessa tendenser erinra om riksdagens behandling i våras av sätet för utbetalning av barnbidragen från och med januari 1948. Enligt Kungl. Maj:ts förslag, som också blev riksdagens beslut, skulle utbetalningen vara decentraliserad och ske genom barnavårdsnämnderna. Detta ansågs som en positiv åtgärd med tanke på önskvärdheten att motverka centraliseringen till Stockholm. Men kritiken mot förslaget var mycket stark, och striden i riksdagen blev hård. Man gjorde jämförelser och sade, att detta var detsamma som om man nu skulle börja slå säden med lie eller tröska den med handtröskor o. s. v. Genom att ordna utbetalningen centralt skulle man kunna utnyttja maskiner och nå ett bättre resultat. Detta är bara ett exempel bland många på hur man ständigt finner att det är ekonomiskt lönande eller ur någon annan synpunkt

lämpligt att besluta sig för en fortsatt centralisering. Resultatet blir denna folkökning i Stockholm, som man inte har möjlighet att hinna med.

Faran är slutligen att man försöker råda bot på tillväxten genom att bromsa tillståndsgivningen på bostadsfronten. Inledaren framhöll alldeles riktigt, att detta måste vara en felaktig utväg, men icke desto mindre är ju detta vad som för närvarande sker. Å ena sidan tillåtes koncentrationen till Stockholm att fortsätta praktiskt taget ohämmad. Ett och annat industriföretag har kanske hindrats från att söka sig hit, men det spelar i praktiken en synnerligen liten roll, något som framgår av tillväxtens faktiska storlek. Å andra sidan stryper man tillståndsgivningen för bostadsbyggen i Stockholm och sätter ned byggnadskvoten. Detta kan aldrig leda till en önskvärd effekt. Det är på företagssidan man måste strypa till, ty eljest blir resultatet bara det, att trängseln i bostäderna blir allt värre. Man kan ju inte förbjuda folk från att flytta hit.

Fil. lic. M. Overton: Det var närmast professor William-Olssons inlägg, som kom mig att begära ordet, inte så att jag inte helt vill gå med på hans uppfattning, att det är mycket viktigt, att vi, när det gäller lokaliseringspolitik, börja med att genomforska, hur det förhåller sig med dessa frågor, men kanske så till vida att jag dock anser, att man har hunnit något litet längre i utforskningen av dessa problem än som kanske framgick av vad han sade.

Det är ju mycket vanligt — och det framskyntade starkt i byråchef von Hofstens inlägg — att man tror, att Stockholm ständigt har dragit till sig en större del av landets stadsindustri och landets stadsfolkmängd. Det är nu inte så. I själva verket har storstädernas andel i speciellt städernas industri på lång sikt sett varit tämligen konstant. Under vissa tider har den stigit något, men under andra har den sjunkit, och för Stockholms del har huvudtendensen ända fram till de sista 15 åren varit minskad andel såväl för industrien som för hela befolkningen. Framför allt när en ny utvecklingsfas inträtt, ha storstäderna snabbare kunnat begagna sig av den nya faktorn. Men i det långa loppet har inte någon nämnvärd förändring skett.

Likaledes har man nog vid forskningarna under senare år rörande näringslivets utveckling inom olika bygder fått fram en hel del synpunkter av betydelse för lokaliseringsproblemet. För att något konkretisera diskussionen skulle jag vilja i huvuddrag beröra de faktorer, som ha verkat i centraliserande och decentraliserande riktning.

De under senare tider decentraliserande dragen torde framför allt ha varit följande. Bilismens utveckling har möjliggjort förläggningen av en stor mängd företag på orter, där det tidigare inte skulle ha varit möjligt att förlägga dem. En annan viktig faktor är elektrifieringen, något som ju redan föredragshållaren berörde. Järnvägsförstatsligandet har utjämnat den starka övervikt, som storstäderna tidigare hade genom sin större kapitalkraft och sina på grund härav större möjligheter att anlägga järnvägar och driva en kommunikationspolitik till sin förmån. I och med att järnvägsnätet övergått till staten, har den faktorn i storstadskoncentreringen bortfallit. Man tror numera inte heller, att det är fördelaktigt för industriföretagen att växa sig hur stora som helst. Man har kommit underfund med att det i allmänhet finns en optimal storlek för ett industriföretag.

Också av denna anledning anser man det numera mindre nödvändigt än tidigare att förlägga företagen till de allra största städerna. Tidigare har man ansett, att om ett företag skulle förläggas till en mindre stad men riskerade att småningom växa sig mycket stort, så skulle näringslivets utveckling i denna stad därigenom bliva alltför ensidig. Bristen på arbetskraft har gjort, att företagen nu börja söka sig till de platser, där arbetskraften finnes, medan det tidigare var arbetskraften, som fick söka sig till företagen. Denna sista faktor är ganska väsentlig, ty det förefaller att vara ett tämligen allmängiltigt faktum — vi ha visserligen här i Sverige ännu kanske inte tillräckligt ingående utforskat den saken — att folkflyttningarna ske på ganska små avstånd på en och samma gång. Det är en försvinnande liten del av flyttningarna, som med en gång gå över stora avstånd, exempelvis från landsbygden direkt till Stockholm. De gå i stället från landsbygden in till närmaste stationssamhälle, och från stationssamhället fortsätta de, om arbetstillgången där är otillräcklig, till närmaste stad och därifrån vidare till storstaden. I den mån företagen söka sig till arbetskraften, är det därför mycket möjligt, att tendensen till folkökning i storstäderna kommer att brytas. För de mindre orterna ha svårigheterna, att där lösa vatten- och avloppsfrågan tidigare varit mycket hindersam, men synes denna nu genom statsingripanden snart komma att lösas. Regionplaneringen torde komma att visa möjligheterna för industriföretagen att etablera sig även på mindre orter, medan det tidigare har varit storstäderna förbehållet att anställa personal, som kunnat påvisa fördelarna av en förläggning till storstäderna.

Å andra sidan finns det naturligtvis fortfarande en hel rad faktorer, som verka i centraliserande riktning. I varje fall under kristiden ha sålunda företagen måst stå i ständig kontakt med de centrala statliga organen. Man har ständigt och jämt måst resa till Stockholm för att kunna utverka det ena eller andra medgivandet. Detta har naturligtvis bidragit till att nya företag förlagts dels till Stockholm och dels i närheten av Stockholm och en något likartad tendens kan spåras också för residensstäderna. Men denna utveckling förefaller i själva verket att vara en alldeles ny företeelse, som kan dateras från tiden omkring 1940 eller något tidigare. En annan betydelsefull faktor har varit strypandet av godsbilinjetrafiken. Försöken att hindra tillkomsten av godsbiliner ha gjort, att många företag förlagts till de största städerna, vilka alltid haft möjligheter att till en mängd orter upprätta direkt godsbiltrafik utan någon godsuppsamling längs trafiklinjen. Man har ju därigenom haft möjlighet att transportera godset direkt till åtminstone alla andra storstäder. SJ:s centraliseringstendenser torde också ha betytt ganska mycket, men jag skall inte närmare ingå på detta, eftersom det skulle taga alltför lång tid. Alla dessa storstadscentraliseringsbefordrande förhållanden borde dock vara relativt lätta att bryta, när man nu börjar inse önskvärdheten härav. En viktig faktor, som naturligtvis även i framtiden kommer att verka, oavsett vilka åtgärder man skulle vilja vidtaga, är de stora linjedjuphamnarnas och flygfältens betydelse för storstädernas fortsatta utveckling. Det är dock en ganska ringa del av företagen, som är direkt beroende av dessa faktorer. Näringslivets allt starkare specialisering är ytterligare en viktig faktor, när det gäller centraliseringstendenserna. Företag, som behöva mycket mångsidig service från andra håll, måste förläggas till de större städer-

na eller åtminstone i närheten av relativt stora städer. För att man skall kunna bryta storstadstillväxten, är det därför av vikt, att centralstäderna i olika delar av landet, alltså de mellanstora städerna, få tillfälle att växa sig så pass starka, att de kunna livnära hela den rad av relativt specialiserade företag, som ofta äro nödvändiga som service för det moderna näringslivet.

Fil. dr Yngve Larsson: Jag är närmast uppkallad av de anmärkningar i fråga om Stockholms tillväxt, som här ha gjorts.

Jag fäster uppmärksamheten på det förhållandet, att det här uppställda ämnet, nämligen industriens lokalisering, är rätt litet kongruent med frågan om Stockholms tillväxt. Det är nämligen så att Stockholms näringsliv i mindre och mindre mån bäres upp av industrien. Såsom professor William-Olsson har visat i sina undersökningar om Stockholms inre differentiering, har ju den andel av näringslivet här i Stockholm, som industrien svarar för, minskat från, jag vill minnas, över 50 procent vid århundradeskiftet till nu något under 39 %. Detta ger, tycker jag för min del, i viss mån en tankeställare för den mening, som professor William-Olsson nu vill framföra. Det visar nämligen, att industrien i stor omfattning har funnit med sin fördel förenligt att flytta från Stockholm. Det har med andra ord varit företagsekonomiskt riktigt att flytta från Stockholm. Exempel härpå erbjuda en rad gamla betydande, tunga stockholmsindustrier.

Om man begränsar frågan till industrien, visa ju även de erfarenheter som direktör Tunhammar här har redovisat, att valfriheten i fråga om industriens lokalisering — jag vågar yttra mig på ett område där jag inte är sakkunnig — företagsekonomiskt sett har varit vida större än vad professor William-Olsson, så vitt jag kunde förstå, här ville göra gällande.

Jag tillåter mig, herr ordförande, att framhålla detta även därför att jag är anhängare av den mening, som föredragshållaren här till att börja med utvecklade, nämligen att det är önskvärt för den svenska samhällsutvecklingen överhuvudtaget, att vi få en måttlig ökning av de stora tätorterna och en större spridning av de expanderande grenarna av näringslivet i syfte att vitalisera landsbygdens näringsliv. Jag tror att det är alldeles riktigt, som statssekreterare Lundberg tycktes antyda, att om man skulle göra en Gallup bland de politiska partierna, skulle man finna en total enhällighet om detta program, låt vara att man har anledning att sätta åtskilliga frågetecken när det gäller de medel, om kunna stå till ens förfogande för att nå detta ändamål.

I fråga om denna målsättning ber jag att få fästa uppmärksamheten på en punkt som direktör Tunhammar berörde — jag fäste mig vid ordalagen, de återkomma nämligen ständigt när det gäller att beskriva denna målsättning —: man skall sträva efter den lokalisering av näringslivet, som är företagsekonomiskt riktig och som befordrar människornas trivsel. I och med att man använder detta uttryck »trivsel» i målsättningen för samhällets utveckling, i sitt politiska program, för man in ett moment, som icke är av ekonomisk art. Man syftar i stället till en viss kulturell struktur av samhället; man tänker på helt andra faktorer än de ekonomiska. Det ligger däri en värdering. Jag är givetvis nu subjektiv: jag har kanske en helt annan mening än professor William-Olsson. Han har här på ett uppfriskande sätt visat oss, att det ämne, som uppställts för i

kväll, icke är så harmoniskt som inledarens föredrag tilläventyrs gav intryck av, utan att det är fullt av aktuella och svårlösta konflikter. Jag tror nu inte att man vad industriens lokalisering angår löser dessa konflikter genom en mera djupgående forskning, i meningen av en mera teoretiskt lagd undersökning. Jag tror, att den skildring, som direktör Tunhammar gav av den konsultationsverksamhet som förekommer, givetvis med hjälp av utredningar, måhända också vetenskapligt kvalificerade sådana, visade den väg, på vilken man här verkligen kan nå resultat. Det synes mig vara en ovanligt lycklig och fruktbar form av samarbete mellan svensk förvaltning och svenskt näringsliv, som här i all stillhet utvecklats och gett goda resultat.

Det är emellertid ett område, som jag skulle vilja peka på därför att det är särskilt fullt av konfliktstoff, och det rör de administrativa åtgärderna för att nå en förnuftig fördelning av befolkningen, alltså ur de synpunkter och med de värderingar, som jag här har antytt i fråga om näringslivets lokalisering. Den primärkommunala indelningen skapar, kan man säga, en mängd artificiella intressen och ambitioner, som kanske fortfarande i stor omfattning behärskas av — om uttrycket tillåtes — en statistisk elephantiasis. När man var pojke brukade man i varje ny årgång av Almanack för alla se efter, huruvida ens hemstad hade vuxit under det sist förflutna året, och man glädde sig då så var fallet och den kanske rentav tagit loven av någon jämnstor stad. Den mentaliteten är nog alltjämt ganska rikligt företrädd ute i kommunerna. Man har i stor omfattning tämligen oreflekterat den meningen, att kommunens folkökning innebär en fördel. Man tror, att det är ekonomiskt förmånligt, att nya stora industriföretag tillföras kommunen, fastän det i och för sig kan vara tvivelaktigt om detta ekonomiskt innebär någon fördel och om det inte rentav kan vara så, att nya industriföretag förstärka en ensidighet i skatteunderlaget, som vid konjunkturväxlingar kan vara ödesdiger. Alla dessa saker har man hittills alltför litet reflekterat över. Emellertid pågår i anslutning till dessa ambitioner en viss konkurrens mellan kommunerna med därav betingade konflikter och även andra följder. I varje fall är det stor risk för att därav skall följa en ur högre synpunkter olycklig planering, eller en planlös lokalisering av näringslivet.

Vi stå nu mitt uppe i det knapphetsläge, som man sedan flera år är van att se ständigt förvärrat, men vi måste ändå räkna med att en gång komma ur detta läge. Då få vi armbågsutrymme. Exempelvis byggnadsregleringen, som torde vara det starkaste medlet för den dirigerings av industriens lokalisering, som har ägt rum, försvinner och måste eventuellt på något vis ersättas med andra, administrativa medel. Jag är helt av inledarens mening, som ju även professor William-Olsson kraftigt underströk, att för att dessa medel skola bli effektiva måste de framför allt stödjas på en upplyst allmänmening, en insikt hos dem, som i ett demokratiskt samhälle bära upp de administrativa myndigheterna — alltså hos den stora allmänheten och hos näringslivet självt — att det är förnuftigt och riktigt att tillgripa dessa medel.

Hur skall man då, administrativt sett, nå sitt syftemål? Jag tror, att de nuvarande primärkommunerna äro för små och i förhållande till varandra alltför självständiga och konkurrerande. De komma näppeligen att klara denna uppgift, det känna vi framför allt här i stockholmstrakten. Stock-

holm är ju med nuvarande storlek och den tillväxt, i vilken staden befinner sig, praktiskt taget fullbyggt. Det är mycket stor risk för att man under trycket av det nuvarande bostadsbehovet och även näringslivets behov av mark tvingas till en dålig planläggning här i Stockholm. Man kommer att ta i anspråk, man kommer att skada naturvärden och historiska värden, som måste betraktas såsom omistliga, i den stockholmska stadsbildens. Det är naturligtvis i och för sig orimligt, att då vi här i Stockholm till exempel behöva utvidga vår hamn — något som utan tvivel är fallet — så skall denna utvidgning endast kunna ske på bekostnad av Djurgården, därför att andra alternativ, som kunna stå till förfogande, ligger utanför Stockholms gränser, och därför att man saknar de administrativa former, som behövas för att åstadkomma en effektiv samverkan mellan kommunerna, eller tilläventyrs den särskilda kommunala enhet som behövs för att ta hand om den på det viset utvidgade Stockholms storhamn.

Något liknande gäller med avseende på industriens behov av utrymme. För den industri, vars förläggning till Stockholm är företagsekonomiskt riktig, ha vi också knappa tomtutrymmen tillgängliga inom Stockholms område. Trängseln gör att man kan komma att skövla trevnads- och skönhetsvärden, som vi skulle vilja bevara för den miljonbefolkning som kommer att bo i denna region.

Vi måste med andra ord få en större administrativ enhet, i vilken kan samlas medvetandet om att vi tillhöra en och samma region och att vi som regionala medborgare, om jag så får säga, ha ett gemensamt intresse av att denna region på ett klokt och planmässigt sätt lägges till rätta för näringslivet och enhetligt planeras. Den praktiska formen för detta vore, att man överlämnade alla dessa uppgifter till den högre kommunala enhet som redan finns, nämligen landstingen, där man också har traditioner som skulle stödja förvaltningen. För Stockholms del förutsätter detta givetvis ganska betydande administrativa förändringar, då ju Stockholm liksom andra storstäder inte tillhör landsting. Även när det gäller Göteborg skulle det bli fråga om rätt så betydande administrativa förändringar. Men jag tror, att detta i varje fall är en väg som man *kan* gå, och att det är viktigt att man går den vägen. Ty det är som sagt nödvändigt, att man kommer ifrån den primärkommunala splittringen och den konkurrens mellan primärkommunerna, som i dessa regioner hotar en klok och planmässig bebyggelseplanering. Bebyggelseplanering är nog, herr ordförande, i själva verket mycket mera än planering för den direkta bebyggelsen. Den innefattar också den trafikmässiga planeringen och planeringen av hamnar och industriområden. Bebyggelseplaneringen har i själva verket till uppgift att lägga hela regionen till rätta för näringslivet och för samhällets utveckling.

Jag har velat fästa uppmärksamheten på detta, därför att jag tror att det är en förutsättning för att man skall kunna nå goda praktiska resultat på de demokratiska, de liberala vägar, som även statssekreterare Lundberg här livligt ville förorda.

Professor I. Svennilson: Det var kanske flera än jag som lade märke till att statssekreterare Lundberg talade mycket litet om industriens lokalisering, åtminstone om man fattar ämnet i den bemärkelse som kanske

är den vanliga, nämligen som frågan om industriens dirigerings till vissa lokaler. Han lade i stället upp frågan från den motsatta utgångspunkten: hur skall man genom en rad administrativa åtgärder av olika slag, statliga och kommunala, påverka miljön så att näringslivet dras åt det rätta hållet? Jag ville för min del bara understryka den synpunkten, som jag tror är viktig, även om det är klart att man måste angripa problemet från olika håll, alltså även från de utgångspunkter som direktör Tunhammar berörde.

Jag tror emellertid att det särskilt bland planeringsarkitekter är mycket vanligt att inte fatta problemet på det sätt, som statssekreterare Lundberg gjorde, utan att angripa det från motsatt utgångspunkt. Man har till exempel en viss allmän regionplan för Södermanlands län. Det anses kanske olämpligt att en vidare utveckling äger rum i låt oss säga Nyköping eller Södertälje, medan man kanske önskar en industriell utveckling av Trosa. Man räknar då med att vad som behöver göras är att man tillser, att nästa företagare som anmäler sig är så god och lokaliserar sin fabrik i Trosa. En sådan politik skulle givetvis innebära en mycket dålig ekonomi. Vad man enligt statssekreterare Lundbergs recept behöver göra är att förbättra hamnen i Trosa och förbättra kommunikationerna etc., och sedan skall det säkert inte vara någon svårighet att få industriföretagen att söka sig dit.

Det finns ett annat skäl, som här inte är nämnt, till att det är angeläget att man börjar med själva miljön. Byråchef von Hofsten berörde det i viss mån i sitt anförande. Det är nämligen så att näringslivets förändringar till en mindre del äga rum genom större nygrundningar av företag, alltså genom en diskontinuerlig utveckling. Större delen av förändringen i sysselsättningen äger rum genom att gamla företag öka antalet anställda. I sådana fall är det naturligtvis särskilt svårt att ingripa och plötsligt säga stopp. Om en mindre snickeriverkstad på Söder med låt oss säga två arbetare får mera beställningar och vill öka antalet arbetare till tre, är det naturligtvis ett ganska besvärligt administrativt problem att sätta stopp för detta. På samma sätt skulle det, om professor William-Olsson vill öka sin forskning här vid handelshögskolan, säkert vara rätt så svårt att få honom att avstå från att anställa flera amanuenser. Man har vidare hela den utveckling av serviceindustrien, som sekundärt äger rum i form av små enheter. Resultatet skulle bli en ganska fullständig skrämmässighet i formerna, om man ville bestämma till exempel hur många frisörer som skulle få finnas här i Stockholm. Och följden bleve kanske, att folk fick stå i kö för att komma fram till sin frisör.

Det är naturligtvis sådana förhållanden, som göra det svårt att sätta stopp för utvecklingen av Stockholm till en allt större stad. Såsom herr von Hofsten sade, kommer man kanske inte så långt genom att försöka hindra större nya industriföretag att söka sig till Stockholm och förmå dem att söka sig till andra orter. Jag tror alltså, att även om man kan göra en hel del för att hindra Stockholms tillväxt, måste man i viss utsträckning låta utvecklingen ha sin gång, om man inte vill övergå till det rena skrämsamhället.

Det finns också andra skäl för att intaga en sådan attityd, bland annat det som här tidigare har berörts, att man vet så litet om den lämpliga storleken för ett samhälle. Som inledaren sade är det ju inte bara svårt

att bedöma hur stor en viss ort skall vara, utan det är ändå svårare att bedöma den lämpliga kombinationen av olika orter. Man har en sådan kombination av orter som exempelvis Skultuna och Västerås, och deras utveckling måste naturligtvis bedömas i ett sammanhang. Å andra sidan kan man inte i fråga om Stockholm — och det vill jag säga i anslutning till vad borgarrådet Larsson här nämnde — se på detta bara som ett enda stort komplex. Även där kan det ju bli fråga om att dela upp samhället i flera delar, som var för sig inte utgöra någon orimlig samhällsbildning och som också i kombination mycket väl kunna utgöra en lämplig samhällsbildning.

Jag tror alltså inte att man skall göra uppgiften alltför lätt för herrar stadsplanerare och kommunalmän. Det är deras sak att se till att orterna, när de växa, utvecklas på ett sådant sätt att de också bilda en lämplig samhällsmiljö. Jag förstår mycket väl att det här finns problem och begränsningar, men jag tror inte att man kan lösa problemet så lätt att man bara kör bort näringslivet, när en ort börjar växa sig för stor, utan man får kanske ge sig in på problemet att bilda satellitsamhällen eller att på annat sätt planera samhällena så, att de sociala olägenheterna inte bli för stora.

Till slut skulle jag också vilja i någon mån varna mot att man alltför långt driver tesen om faran av uttunning av befolkningen på landsbygden. Vi äro alldeles på det klara med att det finns en mängd lokala krafter, som komma att göra sitt inflytande gällande för att se till att alla orter skola få sin del av utvecklingen. Statssekreterare Lundberg har belyst vart det kan föra. Vi ha sett det i dagsdiskussionen om ostkustbana och sådant. Jag tror att det är en sak som vi få lov att finna oss i, att den tekniska utvecklingen gör det rationellt att i viss mån koncentrera befolkningen. Vi måste, som statssekreterare Lundberg säger, eventuellt differentiera i fråga om den framtida utvecklingen av olika områden. Inte heller här böra vi väl fastna i en bestämd uppfattning. Vi måste säga att ganska stor oklarhet råder även i fråga om den egentliga landsbygd, där befolkningen kommer att tunnas ut. Med bättre kommunikationer och med bilismens utveckling i framtiden kan hela detta lokaliseringsproblem för den enskilde individen ställa sig litet annorlunda än det nu gör. I framtiden kommer det kanske att anses mycket behagligare för en jordbrukare att bo på en stor ranch och med sin bil fara in till ett trevligt samhälle i närheten än att bo i en tätare bebyggd miljö.

Jag vill därmed också understryka vad professor William-Olsson har sagt, att vi inte här få stanna i några förutfattade meningar, utan att vi måste grundligt undersöka alla premisser.

Professor W. William-Olsson: Vi kunna konstatera att många människor enats om att det är önskvärt att Stockholm och andra storstäder upphöra att växa och att landsbygden bibehåller ett friskt och sunt näringsliv.

Vi kunna kanske alla enas om detta generella önskemål, men om man frågar de enskilda människorna: »Vill ni flytta till Skebokvarn?» svara de antagligen: »Nej, jag vill inte flytta till Skebokvarn, jag vill bo kvar i Stockholm». Om någon råkar vilja flytta dit, har han antagligen en fru som inte vill flytta dit utan absolut vill bo kvar i Stockholm. Och om

båda makarna skulle vilja flytta från Stockholm, kunna de det kanske inte för barnens skull, som måste gå i sina fackskolor i Stockholm.

Detta är en illustration till hur komplicerat hela problemet är. Jag vill förena mig med professor Svennilson och fråga: är det så säkert att man skall ha en landsbygd av den typ, som fanns i vår barndom? Alla människor, som sett ett ödetorp ha blivit förskräckta över den synen, som är mycket beklämmande. Men får man därav dra den slutsatsen, att det är idealiskt att bo i torp eller att eljest bo ute på landsbygden? Vi få inte ha några förutfattade meningar på den punkten. Å andra sidan är jag också benägen att instämma med både inledaren och borgarrådet Yngve Larsson att vi på något vis måste försvara vår svenska landsbygd. Hur det skall ske är jag inte nu beredd att säga.

Licentiaten Overton sade alldeles riktigt, att vi veta ganska mycket om industriens lokaliseringsbetingelser, om det som är temat för kvällens diskussion. Man kan konstatera att det finns en kategori av industrier, vars lokalisering av uppenbara orsaker är given, exempelvis trämasse- och sågverksindustrin vid flottledernas mynningar. Vidare har man övriga redan existerande företag, som ofta växa automatiskt, såsom professor Svennilson påpekar, och som i allmänhet ha mycket svårt att flytta därför att arbetarna inte vilja flytta med. I de fall jag känner, där en industri har förflyttats långt från en plats till en annan ha arbetarna vägrat att flytta med. Vad beträffar nygrundade industrier finns det en kategori med självklara lägen, som ingen kan opponera sig emot. Vidare har man hela den rad av företag som växa upp ur en ringa början, exempelvis den snickerifabrik på Söder som vi nyss hörde talas om. I själva verket ha de allra flesta företag kommit till genom att en duktig karl har vägrat låta olyckan besegra sig och har vänt den till lycka och drivit fram ett företag. Jag har i mitt material detaljanalyser av hur 360 företag uppkommit, och de allra flesta ha växt fram på detta sätt. Jag kan inte förstå hur ämbetsverk ens i de mest sinnrika kombinationer skola kunna främja dessa mäns arbete. Sedan finns det en hel del industriföretag som kunna välja läge, och för dem är det ett intresse att söka sig till sunda och bra samhällen, där de anställda kunna få en hygglig existens. När de välja till synes olämpliga lägen, beror det i allmänhet på speciella omständigheter. En väskfabrik sysselsätter kanske kvinnlig arbetskraft, och man letar upp en ort på landsbygden som ur den synpunkten är lämplig. Men vid de närmare analyserna visar det sig att kompositörerna av väskmodellerna dagligen måste kunna gå ned på Regeringsgatan och Hamngatan för att följa med skyltningen och för övrigt hela utvecklingen på väskmarknaden. Denna fabrik måste helt enkelt ligga i Stockholm för att den skall kunna stå sig i konkurrensen och väljer ett läge som är skenbart olämpligt men i verkligheten riktigt.

Jag är ganska övertygad om att urbaniseringen i vida högre grad är en fråga om människornas mentalitet än en fråga om yttre förhållanden, som kunna regleras av föreskrifter att så och så och så skall det vara. Majoriteten av de enskilda människorna önskar i själva verket, av de skäl som nyss angivits, flytta till eller bo kvar i storstaden. Flertalet industrier, som äro bundna av moderna, och modeindustrierna tillväxa relativt sett mera ju längre vi avlägsna oss från ett okomplicerat samhälle, där man fram-

ställer enkla bruksföremål, söka sig till storstäderna. Vissa andra typer av industrier äro också nödda att söka sig till dem.

Vi kunna icke attackera detta betydelsefulla problem utan att gå mycket djupare än till regleringar. Man måste gå till människorna själva, och där kommer man in på ett så pass stort kapitel, att det kommer utanför kvällens diskussionsämne.

Ingenjör T. Grauers: Jag skulle vilja säga ett par ord om industriens lokalisering och Stockholm, en fråga som ju ofta har varit på tapeten här.

Det är nog inte så stor fara för att industrien i större utsträckning söker sig till Stockholm. För ganska kort tid sedan hade vi i Stockholms stad anledning att undersöka, hur mycket industrien hade vuxit under den sista 10-årsperioden. Vi kommo till det resultatet, att industrien i Stockholm relativt sett har vuxit på samma vis som landets industri i dess helhet. Man kunde dock dra slutsatsen, att tillväxten för Stockholms del var mindre än för städer och tätorter i gemen.

Vi konstaterade också, att det var mycket få nya industrier, som under dessa sista tio år fått tomter upplåtna åt sig. Tomtupplåtelser för industrier hade i regel gällt gamla Stockholmsindustrier, som önskade flytta på sig inom staden. Det vanliga har varit, att industrierna ha flyttat från centrala Stockholm till mera perifera lägen. Stockholm är nog en väl dyr ort för industrien, och därför är det huvudsakligen den industri, som verkligen har fördel av lokaliseringen till Stockholm, som drar sig hit. Större delen av industrien i Stockholm torde också i ganska stor utsträckning ha sin avsättningsmarknad just här.

Jag tror därför inte att man behöver göra några större ansträngningar för att köra bort industrien från Stockholm i akt och mening att hindra Stockholms tillväxt. Många talare ha ju också framhållit, att det är mycket få industrier, som äro flyttbara, och detta gäller nog särskilt industrierna i Stockholm.

Sedan skulle jag vilja framställa en fråga. Har man någon gång varit inne på tanken att bromsa en storstads utveckling genom att hindra de centrala administrativa organen och de stora kontoren från att slå sig ned där? Är det absolut nödvändigt att alla våra stora försäkringsbolag skola ha sina huvudkontor i Stockholm? Försäkringsbolagen — jag tar dem bara som ett exempel — arbeta väl huvudsakligen per post. Besök på deras kontor förekomma väl nästan aldrig, om man undantar direktionen och dess handläggning av de stora frågorna. Är det nödvändigt att postgirot, som korresponderar med hela landet, har sina lokaler i Stockholms absoluta centrum? Liknande frågor kunna nog ställas beträffande andra rörelser. Det är kanske inte bara industrien, som orsakar storstädernas tillväxt.

Statssekreterare A. Lundberg: Åtskilliga talare i debatten ha gjort anspelningar på rubriken till föredraget. Den är nog en av de inte ovanliga olyckshändelser av den arten som bruka inträffa.

Det mesta som sagts i diskussionen anser jag mycket värdefullt, och jag skulle faktiskt kunna instämma med de flesta talarna i vad de haft att anföra. Diskussionen har varit ett bra komplement till vad jag sade.

På någon punkt skulle jag vilja polemisera litet grand. Professor William-Olsson gav i sitt första anförande ett litet referat av vad jag hade yttrat.

Han började med att säga att jag avvisade diskussionen om huruvida det kunde vara ekonomiskt nödvändigt för vissa företag att slå sig ned i Stockholm. Vad jag faktiskt sade var, att jag inte här skulle upptaga den diskussionen, därför att detta ju är en rätt invecklad fråga. Så fortsatte professor William-Olsson med att undan för undan referera mig i ungefär samma stil. Jag skall därför inte ingå på ett utförligare klarläggande av vad jag verkligen sade.

Om det skulle råda någon motsättning mellan professor William-Olsson och mig, skulle den bestå i att han särskilt starkt ville understryka betydelsen av att forskningen skall gå före det politiska handlandet. Är detta hans mening så måste jag säga, att jag inte riktigt kan acceptera den. Vi äro redan i en situation, då man har måst börja vidtaga åtgärder. Jag vill inte säga, om de böra komma före eller efter forskning, men uppenbarligen äro många av dessa åtgärder av den art, som man inte alls grundar på forskning utan på praktiska omdömen och på utredningar av så pass enkel art, att man inte kan beteckna dem med det anspråksfulla ordet forskning. Jag intar den ståndpunkten, att det praktiska handlandet och forskningen här få följas åt så gott de kunna. Men jag är inte benägen att ge en sådan stark prioritet åt forskningssidan som professor William-Olsson här gjorde.

Direktör Tunhammar slutade sitt anförande med att uttala, att han inte önskar att något tvång från myndigheternas sida skall förekomma i lokaliseringsfrågor. Jag tror inte att åsiktsskillnaderna mellan direktör Tunhammar och mig därvidlag äro så stora. Vi ha haft tillfälle att diskutera dessa frågor i lokaliseringskommittén. Men jag vill uttrycka mig på ett något mera försiktigt sätt: jag menar, att denna politik skall fortsättas inom ramen för myndigheternas nuvarande befogenheter. Dessa befogenheter innebära, att ett visst tvång stundom utövas. Och detta gäller inte bara det mest iögonenfallande tvånget, alltså byggnadsregleringen, som ju betraktas såsom en krisföreteelse — hur länge denna reglering skall finnas kvar veta vi ju inte — utan det gäller även en del annan lagstiftning. Vad som skall hända den dag byggnadsregleringen avskaffas är inte jag beredd att här upptaga till närmare diskussion, men jag kan inte tänka mig, att man den dagen skall söka förmå enskilda företagare att starta industrier på olämpligt belägna platser. Men man kommer åtminstone att känna ett behov av att förhindra vissa uppenbart olämpliga ting, och i varje fall så långt tror jag nog, att jag i princip är beredd att acceptera ett tvång från statsmakternas sida.

Ordföranden, professor **E. Lundberg**: Det är ingen ytterligare som har begärt ordet. Jag får då ännu en gång framföra föreningens tack till statssekreterare Lundberg för hans föredrag och hans anförande nu och även tacka alla andra deltagare i diskussionen.

Jag förklarar härmed sammanträdet avslutat.